

Polányi Mihály a zsidóság asszimilációjáról – *Jewish Problems* –

KMECZKÓ SZILÁRD

Polányi Mihály szembesült szellemi hajlékunk lakhatatlanságával. Mint arról filozófiai szövegei tanúskodnak, ez a tapasztalat gondolkodásának egyik állandó ösztönzőjévé vált. A szcientizmushoz való meghasonlottsággal terhes viszonyulásunk eredményeként előállott skizofrénia megszüntetésére egy új, az intellektuális szenvedélyeinkkel történő azonosulás lehetőségét kereső emberkép kidolgozásával tett kísérletet. Filozófiájában a végső következmények felmutatásával kiélezte azokat az ellentmondásokat, melyek a filozófia tradicionális területeinek a tudomány irányából történő elgondolására tett próbálkozások során felléptek. Elkerülhetlenné téve így a skizofréniaival való szembesülést.

Az új emberkép ismeretelméleti megalapozása annak belátásával járt, hogy nem létezik kikezdzhetetlen alap. Az alap hagyományos értelemben vett alaptalanságából azonban nem következik Polányinál az alapvető vélekedésekhez való ragaszkodás megalapozatlansága. Az alap ekkor az explicitté tett vélekedésekhez való ragaszkodás fenntartásának a képességét, a nyitott szemmel való hívést (vö: Polányi 1992c: 160) jelenti. Csakhogy ebben az aktusban ismét felbukkan a skizofrénia lehetősége. Annak az elviselhetetlensége ugyanis, hogy bizonyíthatatlan állításokhoz kényszerülünk nyílt színen ragaszkodni annak ellenére, hogy az intellektuális tisztesség fogalma ezt hagyományosan kizárja. A skizofrénia elkerülésére és így az alapvető meggyőződésekhez mint sajátunkként elfogadott meggyőződéseinkhez való ragaszkodás fenntartására a posztkritikai beállítódás asszimilálásával nyílik lehetőség.

Polányi olyan kérdések filozófiai megválaszolásával kísérletezett, amelyek elemző végiggondolása nagyon izgalmassá és érdekessé teszi filozófiáját. Mai tapasztalataink birtokában azonban ugyanezen kérdéseknek a filozófia általi megválaszolhatóságához – Polányival ellentétben – nem fűzünk vérmes reményeket. Ezzel összefüggésben érthető meg, hogy miért nem történtek kísérletek Polányi gondolkodásának átfogó egészként történő értelmezésére 1990-et követően. A skizofrénia kiiktathatóságában nem kételkedő Polányi nem kevesebbet állít, mint hogy „a tudományos értéket egy olyan emberi kultúra részeként kell igazolni, amely magába foglalja a művészeteket, a jogrendszereket és a vallásokat (...). Mert a szenvedélyes gondolkodás e hatalmas, tagolt épületét azoknak a szenvedélyeknek az ereje emelte, amelyek alkotó kibontakoztatására épp ennek az épületnek a felépítése kínált teret, s (...) alapzata ugyanezeket a szenvedélyeket erősíti és elégíti ki. Azok a fiatal nők és férfiak, akik ebben a kultúrában nevelkednek, elfogadják, beletöltve értelmüket anyagába, s így megélik azokat az érzelmeket, amelyek átérzésére ez a kultúra tanítja őket. Ők aztán a maguk részéről továbbadják ezeket az érzelmeket a következő nemzedékeknek, akiknek reagáló hevén alapul az épület folyamatos létezése.” (Polányi 1994 I. köt.: 296-297) A kultúrának mint szellemi hajlékunknak egyetlen hatalmas épületként való elgondolása, bizonyíték rá a filozófiai reflexió, a gyermek és ifjú Polányival ellentétben az idős Polányi számára már korántsem volt magától értetődő adottság. Filozófiájában tehát kultúra és társadalom összekapcsolására tesz kísérletet Polányi. Értelmezése szerint a modern kultúrában mint artikulált rendszerben való részvétel a kultúrát fenntartó érzelmek közösségében való részvételt jelenti. Ha nincs mód az érzelmi válaszok és intellektuális szenvedélyek kialakulására, azaz a kultúra asszimilálására, vagy alapvetően átalakul a kultúrát fenntartó érzelmek és szenvedélyek rendszere, akkor nem tudhatunk ugyanezen „hatalmas épület” lakóivá válni. Polányi társadalomfelfogása így nehezen egyeztethető össze a többkultúrájúság elfogadásával. Ez azt is jelenti, hogy a nemzet *tisztán* politikai nemzetként történő felfogása problematikussá válik Polányi álláspontjáról tekintve. Természetesen ez annak a kérdését is felveti, hogy a szabad társadalom polgárává vajon csakis abban az esetben válhatunk-e, amennyiben alávétjük magunkat a kulturális asszimiláció folyamatának?

A nemzetiszocialista hatalomátvételt követően a közép-európai kultúrához asszimilálódott, ám zsidó származása miatt Németországból menekülni kényszerülő Polányi előtt teljességgel világos volt, hogy mit jelent, ha valakit kirekesztenek egy közösségből, ahová tartozni sze-

retne, és ahová minden porcikájával tartozónak érzi magát. (vö: Frank 2001; Frank 2002) Az európai zsidóság tragédiája számára is annak volt a bizonyítéka, hogy a korábbi asszimiláció folytatása nem jelent biztosítékot a kirekesztéssel szemben. Amikor azonban látszólag ezzel a meggyőződésével szemben és az asszimiláció mellett érvel, akkor az asszimiláció egy sajátos formájáról beszél.

A *The Political Quarterly* hasábjain 1943-ban megjelent *Jewish Problems* című írása annak lehetőségét nyújtja, hogy a közép-európai, illetve az angolszász kultúrához asszimilálódott Polányi filozófiájának végiggondolására a zsidó gyökereire való reflexiójának figyelembe vétele mellett tegyünk kísérletet. Ennek az elemzői szempontnak a kevéssé jelentős volta mellett persze eredményesen lehet érvelni, mivel a zsidóságra történő közvetlen utalások tekintetében oly szegény filozófiai szövegek alapján könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy Polányi gondolkodására saját zsidó származása vagy zsidósága nem gyakorolt különösebb hatást. A Polányi-szövegekben és a magyarországi Polányi-irodalomban járatos olvasók előtt azonban nem ismeretlen Polányi különböző aktivitásainak egymással mutatott szoros egysége és ezzel összefüggésben az, hogy Polányi maga sem úgy tekintett saját életére, mint ami az egyes aktivitások és problémák szerint többé-kevésbé különálló dimenziókra lenne bontható. (vö: Jha 1998: 101, 105; Frank 2001: 121-122; Congdon 1992: 100; Gábor 1996: 206-207, 209, 213) Álláspontunk szerint a partikuláris és az univerzális közötti – Polányi gondolkodásában nagy jelentőséggel bíró – feszültséget új oldalról képes megvilágítani az európai zsidóság jövőjének lehetőségeit elemző *Jewish Problems*. Értelmezői a *Jewish Problems* kapcsán Polányi asszimilációt támogató és a cionizmust elutasító (vö: Congdon 1992: 100; Jha 1998: 106), a zsidóság „ellentmondásokkal teli” helyzetének önkritikus vizsgálatára felhívó álláspontját emelik ki. (Jha 1998: 106) S. R. Jha megemlíti továbbá, hogy már maga az a tény, hogy Polányi ezeket a gondolatait a holokauszt idején tette publikussá, önmagában is számos félreértésre adott okot. Wigner Jenő az 1938 őszén Polányihoz írt levelében a nemzetiszocialista diktatúrát elutasító érvelés kizárólagosan univerzális beállítottságát bírálta, valamint elégtelennek és félreérthetőnek minősítette a nemzetiszocialista diktatúrával való szembefordulásukat, amennyiben az – részben legalábbis – nem a zsidóság túlélésének perspektívájából

fogalmazódik meg. Ennek a perspektívának a hiánya ugyanis azt jelenthetné ebben a helyzetben, hogy a gondolatok megfogalmazói nem tekintik zsidónak magukat.¹ A néhány évvel később született *Jewish Problems* szövegének talán leghangsúlyosabb vonulata a zsidósághoz tartozók egymás iránti szolidaritásának fontosságát emeli majd ki.

Ismeretes, hogy Polányi 1936 és 1943 között számos előadást tartott zsidó hallgatóság előtt. A *Jewish Problems* az 1942. szeptember 24-én a Manchester Branch of the Trades Advisory Council of the Board of Deputies of British Jews vendégeként hasonló címmel megtartott előadásának nyomtatásban megjelent változata. Az előadás szövege nem más, mint az előadás első két mondatának értelmezésére tett kísérlet, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen lehetséges a zsidóságot csoportként meghatározni. Mind a zsidóságot zsidó nemzetnek tekintő cionista választ, mind pedig a zsidóságot kizárólag vallási csoportként meghatározó, az egyes nemzetekhez történő asszimiláció 1914-et megelőzően sikeresnek tűnő változatának folytatása mellett érvelő álláspontot bírálja. Frank Tibor szerint „[n]em túlzás talán azt gondolni, hogy a filozófus Polányit a szovjet élmények, a német náci tapasztalatok, s végül az angliai benyomások alakították ki.” (Frank 2002: 133) Ennek fényében viszont nem túlzás azt feltételeznünk, hogy Polányi – feltehetően már 1942-t megelőzően – szembefordult ifjúkorának a sikeres asszimiláció töretlenségébe vetett hitével. (vö: Jha 1998: 101)²

„But I see that it does not make sense to take a position on such lofty moral plane that no one else assumes. People will believe we are mad, and will misinterpret what we do. *Even if I don't want to apply this lesson in my scientific life*, I am beginning to believe it is correct in politics. es, our interests are just as important as those of others, and we have the same right and obligation to defend them as others do. If we could live in a place where the interests of our environment can be harmonized with our interests, so much the better. But if not, we must not stifle our interests just because these are not altogether general interests. It is the essence of democracy that all groups fight for their interests. To silence this makes the same impression as if someone were not to identify himself as a Jew.” (Jha 1998: 105) Wigner levele 1938. szeptember 28-án íródott. A levél megtalálható: niversity of Chicago, Joseph Regenstein Library, Special Collections, Michael Polanyi Papers, Box 25

Az előadás végén kifejtett elképzelésének keretét szolgáló egyesült Európa gondolat már jelen van az 1917-ben írt *A békeszerzőkhöz. Nézetek az európai háború és béke feltételeiről* című korai írásában. (vö: Polányi 1991) Ebben a szövegében Polányi az állam korlátlan szuverenitásának a kritikáját nyújtja. (vö: Gábor 2001: 46) Ez a kritika azonban itt még nem kapcsolódik az európai zsidóság sorsának kérdéséhez. Világos volt Polányi számára, hogy a háború véget vetett gyermekkora liberális világának, ám az egyéni asszimiláció útjára lépett zsidóság tragédiáját nem láthatta előre. Ez érthetővé teszi, hogy miért nem merült fel a zsidó sors kérdése az európai nemzetek szövetségének gondolatával párhuzamosan. Ennek ellenére a közös Európa gondolata, ha közvetve is, a különböző európai nemzetekbe történő beolva-

Azt írja Polányi, hogy sokak esetében, akik bár nem beszélnek a héber nyelvet, nem a zsidó vallás szerint élnek és semmilyen látható módon nem tartoznak zsidó közösségekhez, mégis meghatározó lehet személyes életük szempontjából a zsidó származásuk. A zsidó tradíció elhagyása ellenére még az ortodox közösségek is zsidóként tekintenek rájuk. Ők azok, akik kicsúsznak mind a cionista, mind pedig a zsidóságot vallási csoportnak tekintő felfogás hatálya alól. E két kísérlet kudarca alapján Polányi nem azt a következtetést vonja le, hogy nem lehetséges a zsidóságot csoportként meghatározni. Ez ugyanis azt jelentené számára, hogy csakis különböző egyéni sorsok léteznek, zsidó sors pedig nem. Előadásában tehát Polányi a zsidóság csoportként való önmeghatározását hangsúlyozza. Meggyőződése szerint ugyanis ez az előfeltétele annak, hogy a jövő alakításában a zsidóság eredményesen részt tudjon venni. Sőt, a zsidóságnak mint csoportnak a rendeltetése a Polányi elgondolása alapján körvonalazódó jövő szempontjából döntő jelentőségű lehet. Ez a jövőbeni feladat a zsidósághoz mint partikuláris csoporthoz az általános érdekében való cselekvést rendeli. A csoportként való meghatározás korábbi kísérletei mint merőben partikuláris programok kerültek elutasításra. Polányi gondolkodásának egyik visszatérő kérdése merül itt fel: miképpen viszonyul egymáshoz a partikuláris és az általános, illetve mi módon eredményezhet általánost a partikuláris. Természetesen Polányi is azok körébe tartozik, akiknek a személye kikényszeríti a zsidóság önmeghatározásának újabb kísérletét. Több mint meglepőnek tűnhet Polányi *filozófiájának* ismerői számára annak konstataciója, hogy a *Jewish Problems* lapjain Polányi saját sorsára irányuló kérdése a zsidóság jövőre irányuló rendeltetésével összefüggésben merül fel. Határozottan elutasítja ugyanis a múltból táplálkozó, ám a jövőre irányuló zsidó sors tagadását. Álláspontjának jobb megértése érdekében érdemes szemügyre venni, hogy miért nem tartja elfogadhatónak a cionista valamint a zsidóságot vallási csoportnak tekintő, az asszimiláció korábbi irányába mutató javaslatokat.

Polányi a zsidóság ügyeivel kapcsolatos kérdéseire a zsidóság történelmének vizsgálata alapján kísérli megtalálni a válaszokat. Az asszimiláció lehetőségét megteremtő felvilágosodás előtti zsidó közösségek helyzetét a kereszténységhez fűződő konfliktusokkal teli viszony történetébe ágyazottan meséli el. A zsidóság helyzetét mind a mai napig az egyistenhit elfogadása, azaz a vallás és hagyomány vonatkozásában két és fél ezer évvel korábban bevezetett innováció határozza meg. Ennek következtében az egyetlen Isten valójában egy törzsi istenség lett.

dásként felfogott asszimiláció későbbi elutasításának az irányába mutat.

A Biblia szövegében tapasztalható szenvedély az ókori zsidóság szenvedélye, amely részben túlélte az eltelt két és fél ezer esztendő. A kereszténység pedig nem más, mint a judaizmus szenvedélyének egy későbbi leágazása. A zsidóság gettóba szorítása befejeződik a középkor végéig, majd a rákövetkező félezer esztendőre a vallási üldözés nyomja rá a bélyegét. Polányi hangsúlyozza, hogy bár a gettó kapuját kívülről reteszelték el a keresztény külvilág fenyegetése, spirituális és intellektuális értelemben az belülről is el volt zárva. A fenyegetettség miatt bezárkózó zsidóság által ápolt hagyomány stagnált vagy hanyatlásnak indult. Ezért viszont a keresztény környezetnek a zsidóság irányában mutatott elnyomó magatartását teszi felelőssé. A gettóba szorított zsidóság ennek következtében ugyanis kimaradt minden *egyetemes* emberi értéket létrehozó vállalkozásból. Míg a keresztény világ fejlődött és terjeszkedett, addig az elzártságban élő zsidóság stagnált vagy hanyatlott.

Polányi szerint a zsidóság előtt is megvolt – elviekben legalábbis – a nemzeti keretek megalkotásának lehetősége, de a szétszórta élő zsidóság számára a modernizáció nem eredményezhette a nemzetté válást. Ezért aztán az asszimiláció jelentette a beszorítottságból való kitörés egyetlen lehetőségét. A szétszórtság miatt a zsidóság előtt azonban csak az egyéni asszimiláció lehetősége nyílt meg. Az asszimiláció mérlegét a sikeres asszimilációs teljesítményeket nagyra értékelő, ám az asszimiláció folyamatát immár nem csupán a felvilágosodás optimizmusának álláspontjáról, hanem a zsidósággal mint csoporttal való közösségvállalás álláspontjáról is újragondolni akaró Polányi a következő módon vontta meg: A sikeres asszimiláció a „kiüresedett”, „túlhaladott” zsidó hagyomány „megalázó” szorításából való kitörést jelentette. A zsidó hagyomány felett álló kultúrába (superior culture) történő betagoledást eredményező asszimiláció az emberiség nagy ügyeiben való részvételt biztosító, szélesebb perspektívára nyíló hasznosabb élet lehetőségét hozta el. Nagyrabecsüléssel tekint Heine, Mendelssohn-Bartholdy, Ricardo, Disraeli, de akár Marx pályáivére is. Az asszimiláció által lehetővé váló univerzális célokra irányuló erőfeszítések már önmagukban is tiszteletet parancsolóak Polányi szemében. Ráadásul az asszimilációs sikereket nem adták könnyen, az asszimiláció választása nem jelentette a könnyebb élet választását. Polányi előadásának egyik érdekessége, hogy a filozófiai munkáiban élesen kritizált és elutasított Marx erőfeszítéseinek, ha a tudomány vonatkozásában nem is, de az asszimiláció tekintetében elismeri a valós teljesítményét. A zsidóságra mint csoportra nézve azonban nagyon súlyos következményekkel jártak az individuális asszimilációra irányuló törek-

vések. Az egyes nemzeti keretek megkövetelte lojalitás a zsidóságon belüli hagyományos kötelekek szétszakításához vezetett. A sikeres asszimiláció ismert esetei, amelyek az asszimiláció útjára nem lépő zsidóság elismerését is kiváltották, egyrészt bizonyították a zsenialitás meglétét, de egyúttal rávilágítottak arra is, hogy a tehetség kibontakozása és a zsidó hagyománnyal való szakítás együtt járnak. Ebben a vonatkozásban pedig az asszimiláció sikertörténetei korántsem tekinthetők maradéktalanul *zsidó sikereknek*.

Polányi érvelése szerint az emberek modern nemzeti közösséggé formálódott csoportjait leginkább kimagasló képviselőiken keresztül lehet megragadni. Természetesen nem lát neki annak az elemző munkának, aminek eredményeképpen rámutathatna, hogy – például – Nagy Péter és Tolsztoj munkásságának vizsgálatától miképpen jutnánk el a sajátosan orosz jellegzetességeikig. Akár hibás a felvetett párhuzam, akár nem, az asszimilálódott és a hagyományos keretek között élő zsidóság ellentmondásos viszonyára mindenképpen rámutat, és alighanem Polányi eredeti célja pontosan ez volt. A nemzeti keretek között szerzett megbecsülés nem tekinthető ugyanis a zsidó hagyomány nagyságának bizonyítékaként. Az egyéni asszimiláció sikerének zálogaként sokkal inkább tekinthető a zsidóságtól való eltávolodás. A már egzisztenciával és a vele járó megbecsültséggel rendelkezők számára az asszimiláció korábbi szakaszaiban járók a zavarodottság és a szégyen érzésének kiváltói voltak. Az asszimilált zsidóság oldalán ez a szolidaritás tompulását és elvesztését vonta maga után. Az asszimiláció a különböző nemzetállamok területein szétszórtan élő zsidóság további, az asszimiláció mértéke szerinti megosztottságát, illetve az ebből a tagolódásból következő további meghasonlottságát idézte elő.³ A

³ Az etnikai idegenség élménye Kelet-Közép-Európában még eleven volt abban az időszakban, amikor az európai nagyvárosok asszimilálódott zsidósága már teljesen elszakadt a gyökereitől. Az idegenség hasonló élményét keltették az első világháború alatt és után a pogromok elől menekülő keleti zsidók az asszimilálódott nyugati zsidóság körében. Wolfgang Schivelbusch az asszimilálódott frankfurti zsidó polgárság saját zsidó gyökereivel való, a múlt század húszas éveiben történt szembesülésének, valamint a cionista mozgalomnak az ifjabb generációkra kifejtett vonzásának a történetét örökítette meg az *Írástudók alkonya. A frankfurti értelmiség a húszas években* című könyvében. Schivelbusch azt írja, hogy „[a]z őshonos polgárok a jól ápolt Westendet kedvelték, a keletről bevándoroltak a jóval kevésbé ápolt Ostenden laktak. Am bármilyen hatékonyan választotta is el egymástól a két lakóközteret a közbül fekvő belváros, az 1918-at követő években egyfajta felfokozott földalatti kapcsolat alakult ki közöttük. Noha az asszimilált, jól szituált és liberális polgárságnak egyáltalán nem akaródzott – akárcsak a legcsekélyebb mértékben is – kapcsolatba kerülni a keletről hivatlanul érkezett ágrólszakadtakkal, e polgárság 1900 körül született és a háború végén felnőtt korba lépő gyermekei másként éreztek. Furcsa mód megígézték őket az Ostend új lakói. (...) A német zsidók a XIX. század folyamán egyre inkább németnek tartották magukat, s egyre kevésbé érezték magukat zsidónak. Abbéli igyekezetükben, hogy tökéletesen hasonuljanak a német

helyzetet tovább rontotta, hogy a modern antiszemitizmus faji alapú kirekesztésének következményeivel az asszimilációs skála különböző fokozatain elhelyezkedők más és más lehetőségek birtokában voltak kénytelenek szembenézni.

Az asszimiláció árnyoldalainak felmutatását követően Polányi rátér a cionista álláspont bemutatására, majd pedig kritikájára. Polányi cionizmus-kritikájának megértése szempontjából fontos az előadás elhangzásának dátuma. Ekkor ugyanis Izrael állam még nem létezik, így Polányi számára a zsidóság nemzetállami kereteinek megalkotása, valamint ezeknek a kereteknek a zsidó hagyományhoz való viszonyának alakulása még nem volt megtapasztalható. A XIX. század végén született cionista mozgalom a mind földrajzilag, mind pedig az asszimiláció következtében szétszóródott zsidóságnak a modern politikai keretek között történő újraegyesítésére tesz kísérletet. A nemzetállami keretek megteremtése azonban előfeltételezi a közös nemzeti érzések, illetve a nemzeti tudat meglétét, valamint a közös nyelv használatát. Polányi a manchesteri történész kollégáját, a cionista álláspontot támogató Lewis Namier-t idézve kiemeli, hogy a zsidó vallás alapvetően nemzeti vallás. Ezért korántsem meglepő, hogy mind a zsidó vallás, mind pedig a zsidó nacionalizmus lényegüket tekintve egyaránt a Szentföldre való visszatérést szorgalmazzák. A cionista mozgalom céljait a zsidó hagyománnyal szoros kapcsolatban tárgyalja, és az így felfogott cionizmus, a zsidóság saját hagyományainak talaján kibontakozó modern nemzetté válása vonatkozásában fejt ki bíráló megjegyzéseit is.

A cionizmus egyik eredményének tekinti Polányi, hogy számosan a sikeres asszimilációt maguk mögött tudók közül szorosabbra fonták kapcsolatukat a hagyományt követő zsidósággal. Elismeréssel adózik továbbá a telepesek és a szervezők bátorságának, de egyértelműen leszögezi, hogy a cionista mozgalomban nem látja a valódi nemzeti keretek között megvalósuló zsidó újjászületés lehetőségét. Tapasztalatai szerint a cionista mozgalom angliai és amerikai támogatóinak legtöbbje egyáltalán nem kíván Palesztínába vándorolni. A mozgalom támogatása és az asszimiláció kritikus megítélése esetükben nem vonta maga után az asszimiláció folyamatának visszafordítását. A palesztínai telepesek ügyéhez annyit fűz még hozzá, hogy a cionista vezetők szándékai szerint a szinte senki által nem beszélt hébernek kellene a maj-

kultúrához és társadalomhoz, kínosan kerültek mindent, ami valamiképp a 'gettózsídó' gúnyrajzszerű alakjára emlékeztethetett volna. (...) Amikor a XIX. század vége felé kitént, hogy a művelt nyugati és a műveletlen keleti zsidóknak ez a zsidók közt elfogadott megkülönböztetése nem lágyítja meg az antiszemita propaganda szívét, megkezdődött a kép revíziója." (Schivelbusch 1994: 32-33)

dani közös nyelvvé válnia, ami a hagyományból való újjászületés egyik meghatározó dimenzióját képezné. Polányi azonban nem lát ebbe az irányba mutató jelentős változásokat. Ilyen körülmények között pedig hiú remény a zsidó nemzeti érzések kialakulására számítani. A hagyománnyal való kapcsolatában kibontakozó nemzeti közösségről való lemondás jeleit Polányi, nem bízván a mozgalom sikerében, tulajdonképpen nem is rója fel. Aláhúzza azonban, hogy a cionista mozgalom eredetileg elsősorban nem az egyes emberek ügyeinek és hitének támogatására, hanem a közös létezés kereteinek a megteremtésére irányult.

Az eddigiekből azonban nem derül ki, hogy az asszimiláció következményeként fellépő morális megpróbáltatások bemutatását követően – az európai zsidóság holokausztja idején – Polányi szemében miért nem tűnt járható útnak a nemzetállami kereteknek a zsidó hagyomány életre keltésével párhuzamos kialakítása a Szentföldön. Álláspontját nem a korabeli Palesztina lakosságával szembeni konfliktusteli viszony lehetősége magyarázza. Jelzi, hogy látja ennek a problémáját, de nem bocsátkozik a taglalásába, mivel elutasításának nem ez a döntő oka. Ez az ok azonban a közös nyelv és a nemzeti lét tapasztalatának a hiánya sem lehet önmagában, mivel a modern nemzetté válás során – amire egyébként ki is tér előadásában – az európai nemzetek története során is hasonló nehézségekkel kellett szembenézni. Annak ellenére így van ez, hogy Polányival egyet kell értenünk abban, hogy a hit (faith) – de tehetjük rögtön hozzá: és a hagyomány – csakis akkor válhat valóságossá, amennyiben készen állunk rá, hogy saját elhatározásunkból előírásait elfogadva azok szerint éljünk. Ezzel összefüggésben érthető meg, hogy Polányi számára nem is annyira a cionista mozgalom céljai előtt tornyosuló gyakorlati akadályok jelentik elutasító magatartásának a forrását. A cionista álláspontot elutasító állásfoglalása mögött annak ellenére, hogy előadásában bőven taglalja a mozgalommal kapcsolatos gyakorlati problémákat, valójában az húzódik meg, hogy nem osztja a mozgalom céljait. A cionista mozgalom céljait azonban nem ab ovo utasítja el. A Polányit foglalkoztató probléma a legközelebről érinti a zsidó hagyományhoz való viszony kérdését. A zsidó hagyomány figyelmen kívül hagyása esetén nem tudja elképzelni a nemzeti keretek között kibontakozó zsidó újjászületést. Másrésztől azonban értetlenségét fejezi ki azt illetően, vajon miért gondolják a cionista vezetők, hogy az asszimilálódott zsidóság, amelynek felmenői száz-százötven évvel korábban hatalmas energiákat mozgósítva fordultak el az avítottak ítélt zsidó hagyománytól és szabadították ki magukat az őket megalázóként megélt helyzetbe szorító kötelékekből, most miért térnének vissza ugyanehhez a hagyományhoz?

Polányi előadásában a zsidó hagyományhoz fűződő viszony két eltérő módjáról tesz tanúbizonyságot. Rendkívül problematikusnak látja az asszimiláció azon hatását, amely a zsidó gyökerek megtagadását eredményezi. Ez a későbbiekben a szolidaritás kötelékeinek elvékonyodásához vezet. A zsidóság szempontjából fájdalmasnak ítéli továbbá, hogy bár a hagyomány kötelékein belül élő zsidóság sok esetben büszke a látványos asszimilációs sikerekre, azok mégsem a zsidó hagyomány megtartásának és továbbfejlődésének, hanem a hagyománnyal való szakítás ösztönzőivé válnak. Egyrészt tehát asszimilálódott zsidóként fájdalommal éli meg a hagyomány elvesztését, másrészről pedig ugyanezt a hagyományt elégtelennek érzi annak vonatkozásában, hogy a zsidó nemzeti újjászületés talaját képezze, sőt úgy tűnik, hogy osztja a XIX. századi zsidóság asszimilálódni vágyó részének hagyománnyal szemben kialakított elutasító álláspontját. Ebből a skizofrén szituációból születik meg Polányi azon kérdésre adott válasza is, hogy mit jelent 1942-ben olyan asszimilálódott zsidónak lenni, aki elutasítja a zsidóság nemzeti keretek közötti újjászületését. Polányi a *Jewish Problems* címmel megtartott előadásában a csoportként felfogott európai zsidóság előtt álló lehetőségeket gondolja végig, azonban ha áttételesen is, de ennek során saját személyes sorsára kérdez rá.

Mit jelentett hát 1942-ben Polányi számára saját zsidósága? Nyilvánvalóvá tette, hogy a zsidóságot nem tekinti sem nemzetnek, sem pedig pusztán vallási csoportnak. A zsidóságot egy valaha volt törzsi vallási közösség, a Biblia népének ma élő leszármazottai alkotják. Az előadás indító mondatai a következő kérdéseket teszik fel: Milyen kötelességeik vannak a zsidóknak egymással szemben? Milyen értelemben tartoznak össze ugyanazon ország határain belül, illetve mit jelent a különböző országokban élő zsidóság összetartozása? Ezek a kérdések azonban általánosságban nem válaszolhatók meg, de mégiscsak rámutatnak, hogy a hagyományát – többé-kevésbé – már elveszített zsidóság tagjai között létezniük kell az egymással szembeni kötelességen alapuló kötelékeknek: a szolidaritás kötelékeinek, amelyeknek be kellene gyógyítaniuk, vagy elviselhetővé kellene tenniük a visszafordíthatatlannak tekintett asszimiláció okozta sérüléseket. Az asszimiláció új felfogása azonban már nincs diametrálisan szembeállítva a zsidó hagyománnyal. Az asszimiláció folytatása melletti érvelésből kiderül, hogy Polányi a zsidóság helyzetét az előadás elhangzásának idején is számos vonatkozásban elmaradottnak ítéli Európa modern civilizációt – és kultúrát – felépítő nagy nemzeteihez képest. Az asszimilációt tehát kitartóan egyfajta felemelkedésnek, a partikularitásból való kitörésnek és ezzel az emberiség nagy ügyeiben való részvétel lehetőségének tekinti,

ennélfogva pedig a zsidóság támogatandó ügyének, amennyiben az nem jár a zsidó hagyomány és múlt megtagadásával. Az asszimiláció melletti őszinte érvelés lehetőségét kereső Polányi Európa jövőjére vonatkozó víziójában fontos szerepet szán a zsidóságnak. Gondolatai mindvégig a zsidóság csoportként történő megszerveződése és a szolidaritás fontosságának hangsúlyozása körül forognak. A zsidóság jövőjét immáron nem az individuális asszimiláció, hanem a közösség perspektíváját is elfogadó álláspontonról kísérli meg végiggondolni.

Az előadás valóban kísérletnek tekinthető. Polányi nem szolgál a zsidóságot csoportként meghatározó leírással, bár úgy tűnik, hogy Európa jövőjére vonatkozó víziója mintha egyúttal egy ilyen leírás kereteit is hivatott lenne megteremteni. Szigorúan véve azonban nem lehetséges a csoportként történő meghatározás mindaddig, amíg az előadás elején megfogalmazott kérdésekre nem születik válasz. Márpedig Polányi jelzi, hogy ezek a kérdések általánosságban nem válaszolhatók meg. Csakis személyesen lehet viszonyulni hozzájuk. A felvetett kérdésekhez való személyes viszony kialakításához az út a zsidóság történetének megértésen alapuló megismerésén, az ennek alapján végigvitt önvizsgálaton és az egykori zsidó próféták lobogó szenvedélyével összemérhető intenzitású önkritikán keresztül vezet. A saját múlt ismeretén alapuló önkritika a zsidóság előtt álló lehetőségek végiggondolására tett erőfeszítések megtételére sarkall. A *Jewish Problems* címmel megtartott előadás tekinthető mindannak közreadásaként, amire a zsidó gyökereire reflektáló Polányi 1942-ben folytatott vizsgálódásai során jutott.⁴

Polányi úgy érzékeli, hogy Európa és Észak-Amerika országai egy nagy nyugati nemzetközösség kialakulásának küszöbén állnak. Ez a gondolata azonban nem újdonság, hiszen már 1917-ben az európai béke feltételeiről írt cikkében felhívta a figyelmet ennek sürgető szükségére. (vö: Polányi 1991) Újdonság azonban 1917-hez képest, hogy az államközösség kialakulásába vetett hitét összekapcsolja a zsidóság sorsára vonatkozó gondolataival. A jövőndő nemzetközösségre azonban nem úgy tekint, mint ami a hagyomány talaján kibontakozó sajátosan zsidó újjászületés kereteit biztosítaná. A zsidóságot kozmopolita beállítottságánál fogva az egységesülő Európa és Észak-Amerika feltétlen támogatójának, valamint – az első időkben legalábbis – egyik kötőanyagának tekinti, amely a partikuláris érdekek széthúzásával szemben az

⁴ Természetesen azonnal fölmerül a kérdés, hogy a Polányi által szükségesnek ítélt önvizsgálat a holokauszt idején nem túlzó elvárás-e a zsidósággal szemben. Bírálói joggal vetik Polányi szemére ebben a tekintetben az empátia hiányát.

integráció irányában hatna. Kérdés marad azonban továbbra is, hogy miképpen békíthető össze a zsidó hagyomány partikularitása valamint a jövő nagy nemzetközösségének eszméje. Polányi gondolkodásával kapcsolatban gyakran idézik Raymond Aron megjegyzését, amely szerint Polányi a különböző gondolatok összebékítésére törekedett. (vö: Aron 1961: 99) Az eddigiekből látható, hogy a nemzetközösség kialakulásához való sajátosan zsidó hozzájárulást egy új, a nemzet fogalmához kapcsolódó identitásokhoz képest általánosabb alapokon nyugvó identitás meggyökeresztetésében látja. A zsidóságnak az a képessége, amely Polányi szemében alkalmassá teszi arra, hogy a nemzetközösség kialakulásának egyik ösztönzője legyen, a nemzeti kereteken kívüli létezés évszázadai során alakult ki. Ezzel kapcsolatban állítja, hogy a zsidóság lehetőségei az abbéli gyengeségében rejlenek, hogy nem állt módjában önmagát nemzetként megszervezni. De ebbe az irányba hat az is, hogy az egyes nemzeti közösségekbe történő beolvadásként felfogott asszimiláció a korábbi sikerek ellenére tragédiába torkollott. Polányi elgondolásában benne rejlik annak biztosítéka is, hogy az ekként sajátosan zsidónak tekintett hozzájárulásból, függetlenül a végbement asszimiláció mértékétől, bárki kivehesse a részét. Megteremtve így az elvi lehetőségét annak, hogy a szolidaritás asszimiláció következtében elvékonyodott kötelékei ismételten megerősödhessenek. Ennek ellenére a nemzetközösség irányába ható változások asszimilációt támogató változások is egyben. Csakhogy ebben az esetben már nem a zsidóság egyes nemzetekbe történő beolvadásáról, hanem mindenkinek a kialakuló új és nagyobb egység nemzeti kereteken immár túlmutató szelleméhez (the spirit of the new commonwealth) történő *bizonyos fokú* asszimilációjáról van szó. Olyan változásról tehát, amivel kapcsolatban a zsidóság gazdag tapasztalatokkal rendelkezik, és aminek irányában mintegy „természetes affinitást” mutat.

Bár sajátosan zsidó hozzájárulásról beszéltünk korábban, de Polányi ezen gondolatai, még ha a zsidóság történetére való reflexióból születtek is, alapvetően a zsidó hagyománnyal szembeni távolságtartását fejezik ki. Polányi álláspontja annak ellenére, hogy nem tesz különbséget a zsidóságon belül az asszimiláció foka alapján, mégiscsak egy *a zsidóság* mint csoport vonatkozásában elfoglalt sajátos nézőpont, mégpedig saját, az önmaga személyes sorsa által formált nézőpontjának a szülötte. Emlékeztetünk rá, hogy Polányi mindvégig a zsidóságnak mint csoportnak a múltjáról és jelenéről, illetve mint a szolidaritás szálai által összetartott közösségnek a jövőbeni lehetőségeiről beszélt. Kísérlete, hogy olyan nézőpontra leljen, aminek perspektívájából nem csupán a nyugati kultúrához már asszimilálódott zsidó entellektüelek sa-

játos lehetőségeit figyelembe véve alakítsa ki álláspontját, hanem „a zsidóság” helyzetéből kiindulva formálja azt meg – akadályokba ütközik. Kérdéses, hogy a szolidaritás érzésére és az egymás iránti felelősségvállalás kötelezettségére alapozva létrejöhet-e a zsidóság mint csoport abban az értelemben, hogy a jövő vonatkozásában sajátosan zsidó sorsról lehessen beszélni. Bár előadásának idején a zsidóságot mind földrajzilag, mint pedig az asszimiláció különböző fokozatai alapján mélységesen tagoltként írja le, azt kell állítanunk, hogy 1942 során Polányi számol ennek a lehetőségével.

Polányi továbbra is hierarchikus viszony keretében értelmezi a tágabb keresztény környezet és a zsidó hagyomány viszonyát (a keresztény környezet univerzalitása vs a zsidó hagyomány partikularitása). Ebből következik a zsidó hagyományhoz való kritikus viszonya, ám nyitva hagyja a lehetőségét, hogy a zsidó hagyomány pozitív szerepet kapjon a jövőre vonatkozó víziójának keretei között. Az asszimiláció különböző fokán álló zsidó közösségek, illetve mindazok, akiknek identitását többé-kevésbé meghatározza zsidó származásuk, a jövő vonatkozásában bármely nemzet tagjaihoz hasonló helyzetbe kerülnek. *Ebben a vonatkozásban* Polányi számos tiszteletre méltó hagyomány egyikeként rehabilitálja a zsidó hagyományt, mivel bármely nemzeti-nek tekinthető hagyomány szintű partikuláris lesz a létrejövő nagyobb közösség szelleméhez képest. Ezt a szellemiséget a partikuláris nemzeti és helyi hagyományokból, köztük a zsidó hagyományból kiinduló változások fogják megteremteni: „A spirituális realitással való minden érintkezésre jellemző (...) egy bizonyos koherencia. Egy szabad népre, ahol sok ember éberem figyel lelkiismerete szavára, ilyen spontán koherencia a jellemző. Ők érezhetik úgy, hogy mindez azért van így, mert ugyanabban a nemzeti hagyományban gyökereznek; az is lehet azonban, hogy ez a hagyomány csupán egy egyetemes emberi hagyomány nemzeti változata. Hiszen ugyanilyen koherenciát tapasztalunk különböző nemzetek között, amikor mindegyik saját ilyen jellegű nemzeti hagyományát követi. Az ilyenek nagy valószínűséggel szabad nemzetek közösségét alkotják. Lehet, hogy vitatkoznak és veszekednek, de végül, szilárdan állva ugyanazon a transzcendens alapon, mindig megoldják az újabb és újabb nehézségeket.” (Polányi 1998: 80)⁵ A jövő nemzetközösségének irányából tekintve az egyes nemzeti

⁵ Az alapvetően szekuláris, nem földrajzi, hanem kulturális egységként tekintett Európa lényeges meghatározottsága Polányi filozófiája szerint, hogy az mégiscsak kereszténynek tekinthető. A kereszténység megjelenésével alakult ki Európa földjén a morális szenvedélyeknek az ókori világban ismeretlen dinamizmusa. Polányi expliciten nem tesz említést arról, hogy mennyiben tekinti a zsidó hagyományt a kereszténységgel ugyanazon transzcendens alapokon nyugvónak. Azt azonban több

közösségekbe történő beolvadást célul kitűző, az emberiség nagy ügyeibe való bekapcsolódást eredményező individuális asszimiláció egy partikuláris alakban megnyilvánuló általánosabb hagyományba történő belépést tesz lehetővé. Az univerzalitás elemeinek kibontakoztatása pedig azt jelenti, hogy bizonyos mértékű asszimiláción mindenkinek keresztül kell mennie. A zsidóság tekintetében azonban Polányi nem pontosan így nyilatkozik. Megjegyzi, hogy a mindössze többé-kevésbé asszimilálódott zsidóság is lehet a majdani nemzetközösség létrejöttének ösztönzője. Az asszimiláció további fázisai pedig elegendő, ha a nemzetközösség későbbi konszolidációjával párhuzamosan zajlanak le. Hosszú távon tehát Polányi a zsidóság további asszimilációjával, de ezzel párhuzamosan a zsidó hagyománynak mint partikuláris hagyománynak a tartós létezésével számol. A továbbra is fennmaradó távolságtartása ellenére a zsidó hagyományt kiszabadítani igyekszik abból a pozícióból – még ha előadásában ezt áttételesen fejezi is ki –, amibe a keresztény környezet elvárásainak engedő, a sikeres asszimiláció talajáról korábban megnyilvánuló elmarasztaló ítéletek szorították.

Előadását azzal a megállapításával zárja, hogy az éppen zajló változások a zsidóság szempontjából elfogadhatóbb, jobb otthonná teszik a világot. Meggyőződése szerint a zsidóság meg fogja találni *a konkrét módozatait* annak, hogy minél inkább elősegíthesse ezeket a változásokat. A megtalált lehetőségek pedig immáron nem előfeltételezik szükségképpen a zsidó hagyománytól való elfordulást.

alkalommal világossá teszi, hogy a kereszténységet a zsidó vallás leágazásának tekintti. (vö: Jha 1998: 106; Polányi 1943: 34) Csakhogy a szekuláris posztkeresztény Európa szellemi gyökereinek taglalásakor közvetlenül nem említi a zsidó gyökereket. (vö: Polányi 1992a: 47-48) A modern gondolkodást a keresztény hit és a görög kételkedés keverékeként írja le. (vö: Polányi 1992a: 68) A morális aspirációk dinamizmusa ugyanis nem más, mint a modern gondolkodás „krisztusi öröksége”. Megállapítja, hogy a szekularizáció során a dogmatikus keretek közül kilépő, a korábban keresztény túlbuzgóságot eredményező nagy remények a racionalizmus „medrébe ömlöttek”. (vö: Polányi 1992b: 73) Polányi filozófiája a hagyomány keretei közül kilépő szenvedélyek megértését, illetve olyan emberkép kidolgozását tűzi ki célul, amely lehetővé tenné az elszabadult morális szenvedélyeknek egy a hagyományok elfogadását és az innováció mindenkorai korlátok közé szorítását elfogadó beállítódásból kiinduló ismételt „beágyazását”. A morális szenvedélyek morális inverziót eredményező kitöréseikhez hasonlatosként utal a zsidó próféták prédikációira. Azonban mégsem tekinti azokat a XIX.-XX. századi morális szenvedélyek előképének, mivel a belőlük előcsapó indulatok forrása nem morális, hanem vallási eredetű. (vö: Polányi 1992b: 70-71) Történelmi áttekintésében Polányi szemben a kereszténységgel – legyen szó a vallásos kereszténységről vagy a szekuláris posztkeresztény társadalom keresztény gyökereiről – a zsidó hagyományt partikuláris hagyományként ragadja meg. Ezt húzza alá későbbi metaforahasználatának az a vonulata is, hogy saját filozófiai törekvéseit olykor a keresztény teológiából vett hasonlatokkal fejezi ki. (vö: Polányi 1992a: 66-67; Polányi 1992d: 162-163, 171-173, 174-177) A Polányi által elgondolt nemzetközösség határai pedig, bár külön nem tesz említést róluk, de minden bizonnyal nem nyúlnak túl a nyugati kereszténység határain.

IRODALOM

- Aron, Raymond (1961): „Max Weber and Michael Polanyi”. *The Logic of Personal Knowledge. Essays Presented to Michael Polanyi on his Seventieth Birthday 11th March 1961*. London: Routledge & Kegan Paul
- Congdon, Lee (1992): „The Origins of Polanyi’s Neo-Liberalism”. *Polanyiana* 2 (1-2): p. 99-105
- Frank Tibor (2001): „Cohorting, Networking, Bonding: Michael Polanyi in Exile”. *Polanyiana*. 10 (1-2): p. 108-126
- Frank Tibor (2002): „Polányi Mihály Berlinben”. *Polanyiana*. 11 (1-2): p. 117-133
- Gábor Éva (válogatta és jegyzetekkel ellátta) (1996): *Mannheim Károly levelezése 1911-1946*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Lukács Archívum
- Gábor Éva (2001): „Polányi Mihály ’két háborúja’”. *Polanyiana*, 10 (1-2): p. 44-52
- Jha, Stefania Ruzsits (1998): „On the Duties of Intellectuals to Truth: The Life and Work of Chemist-Philosopher Michael Polanyi”. *Science in Context* 11 (I): p. 89-141
- Polanyi, Michael (1943): „Jewish Problems”. *The Political Quarterly* 14 (January-March): p. 33-45
- Polányi Mihály (1991): „A békeszerzőkhöz. Nézetek az európai háború és béke feltételeiről”. *Polanyiana* 1 (1): p. 15-23
- Polányi Mihály (1992a): „A következetlenség veszélyei” (Újlaki Gabriella fordítása). *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Budapest: Atlantisz Kiadó. p. 48-68
- Polányi Mihály (1992b): „Túl a nihilizmuson” (Beck László fordítása). *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Budapest: Atlantisz Kiadó. p. 69-96
- Polányi Mihály (1992c): „A tudományos meggyőződések természete” (Nyíró Zsuzsanna fordítása). *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Budapest: Atlantisz Kiadó. p. 139-160
- Polányi Mihály (1992d): „Hit és ész” (Nyíró Zsuzsanna fordítása). *Polányi Mihály filozófiai írásai II*. Budapest: Atlantisz Kiadó. p. 161-177
- Polányi Mihály (1994): *Személyes tudás*. (Papp Mária fordítása). Budapest: Atlantisz Kiadó

Polányi Mihály (1998): „A tudományos kutatás szabadságának alapjai”
(N. Tóth Zsuzsa fordítása). *Polanyiana* 7 (1-2): p. 68-81

Schivelbusch, Wolfgang (1994): *Írástudók alkonya. A frankfurti értelmiség
a húszas években* (Mesterházi Miklós fordítása). Budapest: Akadémiai Kiadó

Michael Polanyi

Zsidókérdés

Zsidóként élni különös és néha kellemetlen feladat. A zsidók egymással szembeni kötelezettségének nincs elfogadott doktrínája, ahogyan annak sem, hogy milyen mértékben tartoznak össze egy országon belül vagy a határokon túl. A cionisták szerint a zsidók a héber németek. Asszimilációra törekvő ellenfeleik ragaszkodnak ama felfogáshoz, amely pusztán vallási felekezethez tekintik őket – azaz angoloknak, skótoknak, franciáknak, amerikaiaknak, oroszoknak stb. –, akik történetesen a judaizmus hívei. Nyilvánvalóan mindkét szempont erőltetett és inkább egy partikuláris programot tükröz, kissé talán kegyetlenül is, semmint a tényekkel való szembenézést. Valójában Heine, Marx, Disraeli, Einstein – akiket a világ zsidóként ismer – nem beszéltek a héber nyelvet és a zsidó vallást sem gyakorolták. Sokan tartoznak e típusba, akiknek nincs kapcsolatuk semmilyen látható zsidó közösséggel de akiknek életét alapvetően befolyásolta zsidó voltak – éppúgy, ahogy a másik oldalon ezeknek a zsidóknak a létezése döntő fontosságú az egész zsidó közösség, még annak legortodoxabb ága szempontjából is.

Az a tény, hogy e közösség hivatalos szószólói saját tagjairól két ellentétes meghatározással élnek, amelyek mindegyike nagy számban rekeszt ki e csoport képviselőiként ismert embereket, valójában valami különös és zavarba ejtő helyzetre utal. A zsidók nem várhatják, hogy méltányos szerephez jussanak a világban, amíg önmagukról alkotott képük nem világos a számukra. Ez nem lehetetlen, ha szembenézünk a tényekkel. Azt hiszem egyetlen pillantás a zsidó történelemre feltárja, hogy a zsidók közötti jelenlegi belső konfliktusok és kétértelműségek pusztán történelmi helyzetük elkerülhetetlen nehézségeit tükrözik és meggyőződésem, hogy ha egyszer e nehézségeket számba vesszük, többé nem fognak zavarni bennünket és nem gyengítik sem helyzetünket, sem jövőbeli tetteinket.

II.

A zsidók helyzetét ma elsősorban az a tény determinálja, hogy elődeik 2500 évvel ezelőtt nagy jelentőségű újítást vezettek be, amikor is törzsi istenségként megalkották az igazságos egy-Isten fogalmát. A Biblia heve az izraeliták lelkéből fakadt és nagymértékben ma is tovább él leszármazottaikban. Vallási buzgalom vetett véget a zsidók palesztinai történetének, amikor e buzgalom – azáltal, hogy összeütkezésbe került a római birodalom követeléseivel – az ország teljes elpusztítását és a zsidók szétszóródását eredményezte. Hamarosan követte ezt a második összeomlás Róma kereszténnyé válásával, amikor e nagy rivális vallás – mely maga is a judaizmus sarjadéka – meghatározóvá vált a nyugati világban. A már hatalommal bíró új vallás a régi híveit az alig-megtűrt és megvetett szekta helyzetébe szorította vissza. A zsidók szerencséjére a római birodalom nem sokkal élte túl ezt az eseményt és a normann hódításig a kereszténység nem volt képes újra konszolidálni hatalmát Európában. Ezalatt a zsidók, gyakran az arabokkal érintkezésben, továbbfejlesztették intellektuális örökségüket és megmaradtak a nyugat vezető kulturális elitjeinek.

A zsidóság elleni döntő csapások, amelyek a 19. század kezdetéig meghatározták helyzetünket, sűrűn és gyorsan értek bennünket, ahogy az új keresztény civilizáció erői érvényesítették hatalmukat. A kereszténység középkori dicsősége idején nem tolerálta az eretnekséget. A zsidókat legyőzték, elűzték, üldözték és végül maradványaikat gettókba zárták.

E folyamat Európa egyes részein eltérő utakon haladt, de gyakorlatilag a középkor végére mindenütt befejeződött. A következő 500 évben, az újkor formálódó periódusában a zsidók elszigeteltségben, vallási üldözés közepette éltek. E helyzetet egyrészt az egyik vallás nyomása, másrészt a másik makacs ellenállása tartotta fenn. Ekkor a zsidók a Sulchán Áruh-hal* egy felülmúlhatatlan szigorúságú, újonnan definiált rituális törvénykönyvet fogadtak el, amely az ortodox élet minden részletét szabályozta. Minden tettet és minden gondolatot túlzott fegyelem uralt, s a lazaság bármely megnyilvánulása a hűtlenség előjelének tűnt. Valójában amíg a gettó fizikai kapuit kívülről vigyázták, szellemi és intellektuális kapui belülről zárva maradtak.

A gettóbéli 500 éves elszigeteltségben a zsidóság nem produkált általános emberi értéket. A kitartó rajongással folytatott rabbinusi tudomány kifinomult de terméketlen talmudista spekulációban pazarolta el önmagát. Körülöttünk a világban új eszmék nagy óceánjaira keltek az emberek, új igazságok kontinenseit fedezték fel; Mi ott maradtunk a homályban és elkülönültségünkben csak egy nemzeti messiás** kegyetlen és fanatikus vízióinak egyes hullámai értek el bennünket. A zsidó éberség által támogatott keresztény hatalom kegyetlen erőinek sikerült a zsidó örökséget stagnálásra és hanyatlásra kárhozthatni.

III.

Ekkor kezdett terjedni Angliából és Franciaországból a modern civilizáció a kevésbé fejlett országok felé. A modernizáció katonai és politikai szükségszerűségként lépett fel és mindenütt csatlakoztak hozzá a politikai és kulturális fejlődést sürgető progresszív erők. Felvilágosodott uralkodók Nagy Pétertől Kemál Atatürkig erős kézzel felülről indították meg a folyamatot, míg nemzeti vezetők Kossuthtól Szun Yat-szen-ig alulról terjesztették. Ennek eredményeként nemzeti államok jöttek létre, melyek a határainkon belüli lakosságot közös törvénykezés alá eső egyenlő jogú polgárokká avatták; megtanították a lakosságot a nemzeti nyelvre és a többi nemzettel szembeni „másság” érzésére; megkövetelték a feltétel nélküli nemzeti lojalitást, amely minden más lojalitást kizárt.

Ha ekkor a zsidók közös földdarabon együtt éltek volna, megindult volna az ő modernizációjuk is és megszületett volna a zsidó nemzet. Támadtak volna Péterek, hogy lenyírják az üstököket és szakállakat és Atatürkök, hogy félredobják a házisipkákat és kaftánokat. Talán a jiddis nyelvet standardizálták volna vagy a hébert élesítették volna fel közös nyelvként. Akárhogy is, a régimódi véleményeket és követeléseket legyőzve a reformerek egy többé-kevésbé westernizált zsidó nemzeti államot hozhattak volna létre.

A zsidók azonban szétszóródtak és kis telepeiket a hatalmas többséget alkotó másfajta népek vették körül. Westernizációjukat nem nemzeti reneszánsz révén valósították meg. Amennyiben a modern állam polgárává akartak válni, ez csak saját belső kohéziójuk felrobbantásával történhetett; azáltal, hogy az új nemzetek határainál elvágták nemzetközi kapcsolataikat és az elszigetelt csoportok beolvadtak a számukra kijelölt országba.

Erre az új helyzetre, a zsidók egy részének volt válasza. A modern racionális gondolatok behatoltak a gettóba és gyengítették a vallásos szokásokat. A vallási liberalizmust hirdető új eszmék megmutatták, hogyan lehet lazítani a rituálét s ugyanakkor spiritualizáltabb formában megtartani a vallást. A nemzeti államon belüli egyenlő polgárság reménye csábító lehetőség volt egy tágasabb és hasznosabb életre. Önmagukat szégyenletesen elmaradottnak tekintő elődeink közül sokat elkápráztatott a magasabbrendű kultúrával való érintkezés. Fellázdak az ortodox kötelek ellen és az asszimiláció útjára léptek.

E folyamat valószínűleg két úton mehetett végbe; egyrészt csoportos formában a zsidó szokások általános modernizációjával, vagy egyéni akciók során, amelyek során feladták zsidó jellegzetességeiket és beolvadtak a környező nemzetbe. A zsidók szétszóródása eltérő feltételrendszerű kis, elkülönült közösségekben, gátolta a nagy, koherens tömegek reformmozgalmát. A másik oldalon növelte azoknak a kapcsolatoknak a lehetőségét, amelyek az egyéni asszimiláció útját egyengethették. E tendencia uralkodóvá vált és a zsidók mai pozícióját éppen az individuális jellegű asszimilációs fejlődés határozza meg.

*('héberül: „terített asztal”): a zsidók rendszerbe foglalt törvény- és szertartáskönyve, amely – egy 14. századi kódex alapján – a 16. sz.-ban készült. (Szerk.)

**A szerző valószínűleg a Kis-Ázsiában fellépett Sabbatai Cvi-re gondol (1626–1676) (szerk.).

IV.

A zsidó elkülönülés periódusában is létezett egy hajszálvékony út az asszimilációhoz, és a 17. században a zsidóság egyik számkivetettje, az amszterdami optikai üvegsziszoló, Baruch Spinoza világméretben demonstrálta e folyamat termékenységét azáltal, hogy megalkotta a racionális filozófia új, nagy rendszerét. Amikor Napóleon idején megindult a tömeges asszimiláció, az intellektuális életet valósággal elárasztották a jövevények. Sok zsidó író emlegeti büszkén nevüket.

Bizonyos szempontból e jelenség egyértelmű zsidó sikernek tekinthető. Heine, Mendelssohn-Bartholdy, Ricardo, Marx, Disraeli neve a zseni jelenlétét bizonyítja. De mivel valamennyi kikeresztelkedett zsidó, eredményeik azt is jelezhetik, hogy a zsidó tehetség a kikeresztelkedéssel szabadul fel leghatékonyabban, vagy legalábbis azt, hogy e győzelmek összefüggnek egy megkülönböztető zsidó tradíció hiányával.

Azt hiszem az asszimilációs folyamat kétségkívül ezt bizonyítja. Egy évszázadon át ontotta a zsidó közösség többé-kevésbé tehetséges vagy zseniális szülöttjeit, akik kikeresztelkedtek vagy absztrakt és gyakran egészen felszínes formában tartották csak meg vallásukat, holott valójában csak erősítették köteleiket a zsidó tradíciók és zsidó körök felé. Mert miért is hagyták el ezek az emberek rokonai tradícióit és közösségét? Azok közül származnak ők, akiket oly gyakran küldtek máglyára vallásukért. Néhányan, mint Marx, példaadó bátorsággal vállaltak üldözést és szegénységet egy eszme kedvéért. Őket nem a hitfeladás könnyű gyümölcsei csábították. Kilépésük nem morális fenntartások hiányából, hanem ama rejtett vágyból fakadt, hogy felkarolják az emberiség nagy ügyeit. Lázdattak a zsidó tradíció ellen mert szűkösek és lélek nélkülinek találták; lázadásuk igazolttá vált amikor belépe a modern civilizációba fontos hozzájárulásukkal gazdagították azt.

Egy nemzetet leginkább kitűnő fiai reprezentálják. II. Frigyes és Goethe – Németország; Nagy Péter és Tolsztoj – Oroszország; XIV. Lajos, Descartes, Pascal, Voltaire, Rousseau – Franciaország; ők képviselik e nemzetek csúcsait. De minél kitűnőbb egy modern zsidó ember, annál kevésbé zsidó, annál kevésbé érinti őt a zsidóság és annál kevésbé ragaszkodik a judaizmushoz. A mi nagy embereink nem tradíciónk nagyságát demonstrálják, hanem – azok sikerén keresztül, akik elhagyták e tradíciót – teljes kimerültségét fedezik fel.

A zsidóság nagy tömegeit csak jóval az individuális asszimilációs folyamat térnyerése után érte el a modernizációs mozgalom. Az általános reform, az individuális asszimilációhoz hasonlóan, kemény harcra kényszerült az ortodoxiával, és a múlt század közepe táján e küzdelem kettészakította a zsidóságot; egy régi, kifinomult és megkülönböztetett rituáléját megtartó ortodox, és egy spiritualizáltabb judaizmust követő közösségre. A reform közelebb hozta a tömegeket az asszimilálódott élcsapathoz, de lényegében nem tudta meggátolni a szeparációt. Minél feljebb került egy zsidó, annál jobban távolodott a zsidóságtól.

V.

Az egyes zsidó csoportok által elért eltérő asszimilációs fokok egy második szóródáshoz vezettek. A zsidók már nemcsak az országok között, hanem egy országon belül is szétszórtságban élnek. Az ortodox zsidóság jiddisül beszél, a férfiak pajeszt, asszonyaik leborotvált koponyáikon parókat viselnek. Azt a középkori degradációt és szellemi korlátoltságot idézik ők fel, melyben 150 évvel ezelőtt elődeink éltek. A ma létező zsidó közösségek az összes szintjét képviselik annak a fejlődésnek, amely a gettótól a beházasodásokon keresztül addig vezet, ahol már az eredetre vonatkozó emlékezet is elvész.

A teljes asszimilációra törekvő harci alakzatok élén állók gyakran megfutamodnak, mert a mögöttük állók nem támogatják, hanem inkább gátolják őket. Lazítani próbálják kapcsolatukat a kevésbé asszimilálódottakkal, mert így megkönnyítik a nem-zsidó világgal való intenzívebb érintkezés kiépítését. Elveszíthetik szolidaritásérzetüket a kevésbé asszimilálódottakkal szemben, mert bennük saját munkájuk zavarainak forrását látják. Természetesen az elhagyottak – akiknek nincs tehetségük sem az előrehaladásra sem a szigorú zsidó hagyomány terhének viselésére –, neheztelnek a bánásmódért és a közülük kiváló, sikeres zsidóra úgy tekintenek, mint aki dezertált és nem-zsidó körökben akar szilárd pozícióra szert tenni.

Mit több, a külvilág reakciója az asszimilációra növeli a közösség szétszakítottóságát. Az asszimiláció értelmét az egyenrangú állampolgárság eszméje adja meg, amely az új, demokratikus racionalizmus előretörésének idején, a 19. század második felében virágzott. Az összefogott demokratikus erők ellentétéként azonban létrejött – először Németországban a 70-es évek gazdasági krízise alatt – a zsidóüldözés új politikai formája, amely antiszemitizmus néven vált ismertté. Akik az asszimiláció eredményeképpen elkerülték a vallási üldözést, most a faji diszkrimináció áldozataivá váltak. Tehát az asszimilációs folyamat minden szakaszának megvolt a maga ellenzéke és minden zsidónak meg kellett vívnia a maga elszigetelt harcát az asszimilációjuk fokának megfelelően. Ezek az új, szerteágazó problémák fokozták az elidegenedést és a bizalmatlanságot a zsidók különböző rétegeiben.

VI.

A 19. század utolsó éveiben erős ellenreakció ébredt a zsidóságban az asszimilációval szemben. A csaknem egy évszázada eltemetett nacionalizmus 1886-ban – Theodor Herzl, egy budapesti zsidó jogász feltűnésével – ismét feléledt. Még fontosabb kezdeményezés indult az első világháború alatt egy Manchesterben élő lengyel zsidó vegyészről, Chaim Weizmannról. A cionizmus néven ismertté váló mozgalom még egyszer megpróbálta az asszimiláció során szétszóródott zsidókat összegyűjteni. E kísérlet a nem-zsidó világban kiemelkedő helyet betöltők közül néhányat arra készítetett, hogy újra megerősítse legszegényebb és legelmaradottabb társaival érzett közösségét. Cselekedni akartak, ahogy a modernizáció alatt is sokan ezt akarták; modern politikai államba forrasztani a népet és elődeik sokáig használatlan nyelvének felélesztésével új nemzeti tudattal tölteni meg. Ekkor merült fel az ősi hazába való visszatérés gondolata, ami – tekintettel az e területen élő és már őslakoságnak számító népességre – komoly politikai és erkölcsi nehézségeket okozott.

Ezen speciális problémákkal nem szükséges e helyen foglalkoznom. Ha nem léteztek volna, a cionizmusnak akkor is gyenge lett volna a befolyása mindaddig, amíg az asszimilációs csatornák nyitva álltak. De Hitler 1933-ban hatalomra jutásával nagy változás történt. Amikor minden németországi zsidó – az ortodoxok, a reformáltak, a kikeresztelkedettek és még a zsidó hitessel épphogy rendelkezők is – egyazon közös megemmisítésre ítéltettek, a cionizmus hirtelen új, prófétikus értelemmel telítődött. A német zsidóság elbukását az asszimiláció csődjeként értékelték abban az országban, ahol legnagyobb sikereit érte el és a zsidóság nemzeti koncepciójának igazolására használták. Amikor újra számkivetetté válik az összes zsidó, akkor automatikusan létrejön az egység és megjelenik a Szentföld, mint az üldözés előli egyedüli menedékhely.

VII.

Az idő múlásával Hitler működését a történelem ítéleteként fogadták; az európai fejlődés eltiprásában, a törvény, a vallás és a szabad tudomány lerombolásában a civilizációs értékek hanyatlásának – ha nem végleges bukásának – bizonyítékait látták. Azután eljön a szembenállás és a győzelem ideje. Hitler bukását a civilizált élet felé feltartóztatlanul haladó progresszió jelképévé avatják.

Mi igazolhatja – a történelem eme igaz ítéletének fényében – a messianisztikus tradícióhoz való visszatérést, amelytől elődeink legjobbjai 100–150 évvel ezelőtt akkora hévvel és megvetéssel fordultak el. Hogyan történhetett, hogy az a hit, amely a benne felneveltek számára elnyűttnek és lealacsonyítóknak tűnt, most művelt és a nyugati kultúrában gyakran megkülönböztetett helyzetű leszármazottaikat inspirálja.

Az én válaszom – amellet, hogy minden tiszteletem a cionizmus legőszintébb törekvéseire – az, hogy valójában nagyon kevésbé létezik ilyen inspiráció. Megértem a zsidók Palesztinába telepítésének gyakorlati és emberi motivációit. Olyan kolonizációs vállalkozásról van itt szó, amely menedéket biztosít az elnyomottaknak és kalandot a vállalkozóknak. A kolonizálók zsidók, reflexióra hajlamos faj tagjai és letelepedésük színhelye, a Szentföld, asszimiláció miatt páratlan terület a földön. Ez a föld megmozgatja lelkünket, ahogy annyi más utazó lelkét is megmozgatta „éghajlata és földje, s e föld nevének mindenható értelme”. Még megrendítőbb az élmény, ha héberül beszélnek és ápolják a héber reminiscenciákat.

Eddig csodálattal figyelem a letelepedőket és a szervezőket egyaránt. Támogatásukat ésszerűnek tartom addig, amíg nem ütközik fontosabb érdekekkel. De nem hiszem, hogy ez a terv a zsidó nemzeti érzés őszinte újjáéledésének kifejeződése lenne. Azt hiszem a cionisták jó részénél sincs szó – beleértve néhány vezetőt is – ilyen őszinte megújhodásról.

B. Namier* professzor egy nevezetes esszéjében mostanában újrafogalmazta a cionista eszméket. Behatóan foglalkozik az asszimiláció morális problémáival, megpróbáltatásaival, és oldalakon keresztül elemzi helyzetünk fájdalmas anomáliáit. „A nyilvánvaló konklúzió – írja – az, hogy az ilyen eredményeket létrehozó szituációt nem szabad hosszasan fenntartani” (132. o.). Valamivel később (156. o.) kijelenti: „évezredekben át ragaszkodtunk vallásunkhoz, bármibe került: vallásunk alapvetően nemzeti jellegű; mind vallásunk, mind nacionalizmusunk magja az a remény, hogy visszatérünk a földre, amelyet az Úr öröktől fogva apáinknak adott.”

Ezek a kinyilatkoztatások sokkal inkább érzelmeket tükröznek, semmint valóságos folyamatokat. Amerikában és Angliában a legtöbb cionista nem akar visszatérni Palesztinába; az asszimilációval szembeni fenntartásai ellenére nem akarják a folyamatot megszakítani. Bár hangsúlyozzák vallásukat és annak messianisztikus tradíciót, többségük egyáltalán nem hisz ebben a vallásban. Valójában néhány élvonalbeli cionista – ahogy professzor Namier saját esetét leírja (172. o.) – csaknem ignorálja a judaizmust, a palesztinai zsidó telepesek pedig, a chalúzim, gyakorlatilag vallás nélküliek. S habár a héber nyelv használatának szükségességét hirdetik, (167. o.) – ők továbbra is angolul beszélnek és írnak.

A cionizmus kinyilatkoztatja, hogy nem az egyes zsidók sorsa hanem a zsidóság kollektív léte áll figyelme középpontjában; „az ember a közösségből, a nemzetből meríti a nagyságot” (133. o.). Gyakorlati programjuk mégis azt mutatja, hogy ezt nem szabad szó szerint érteni. A zsidó szervezetek már nem panaszkodnak a Szovjetunióban élő legnagyobb közösség sorsa miatt, pedig ott tiltott a cionizmus, a héber nyelvet elnyomják, és egyéb vallásokkal együtt a judaizmust is. Vezető cionisták hallgatólagosan tudomásul veszik ezt, sőt, még elégedettek is e körülményekkel; valószínűleg azért, mert azt tartják fontosnak, hogy a szovjetek feladták az antiszemizmust. Gyakorlatilag a cionizmus az antiszemizmus áldozatait akarja kiszabadítani, nem a zsidó közösség helyzete vagy nagysága érdekl. Ennek így is kell lennie.

Az Európa és Amerika országaiban nagy tömegekben élő, családjukat itt felnevelő zsidók deklarációi a palesztinai visszatérésbe vetett örök hitükről nem fejeznek ki valódi meggyőződést. Ugyanez mondható el azokról a cionistákról, akik nem mennek Palesztinába, amikor az fizikailag lehetséges, hogy bármely áldozat árán ott éljenek. Nem valóságos a hitünk, ha nem annak szabályai szerint élünk. Nekünk magunknak kell élen járunk és nem másokat kell példaadásra kényszerítenünk.

VIII.

Nem, „a zsidóság nem nemzet” nem is pusztán angolok, skótok, franciák stb. gyülekezete, akik történetesen zsidó vallásúak. A zsidók egy vallásos törzs leszármazottai, akik a Bibliát adták a világnak, akik súlyos konfliktusba kerültek eszméik későbbi fejlődésével és akik azóta mindig kívül állnak az emberi nem fő áramlatain. Még csak most épülnek fel ötszáz éves teljes elszigeteltségükből, amely csak néhány generációval ezelőtt szűnt meg.

A felépülés az asszimiláció útján történik. Világosabban kell felismernünk e feladat nehézségeit és eltökélten szembe kell néznünk velük. Már ez önmagában feloldja és enyhíti zavaró hatásukat. Csupán néhány olyan kérdésre mutatok rá, amelyet fel kell ismernünk. A zsidók sok szempontból még mindig elmaradtak és sokat tanulhatnak modern civilizációnk építőitől, a nagy nemzetektől. Jövevények vagyunk; így, bár sosem engedhetjük meg, hogy az egyetlen állampolgárságra való jogaink a legkisebb mértékben is csorbát szenvedjenek, be kell látnunk, hogy a gyakorlatban ez nem mindig valósulhat meg. Hogy egy zsidó beleszólási joga azon nemzet ügyeibe, amelyben él meddig terjed – és nem-zsidó honfitársai e jogát meddig ismerik el – az a zsidó személyétől és helyzet-jellegétől függően változik. Ezért nehéz meghatározni a zsidók egymás közötti viszonyait is. Az asszimiláció óhatatlanul eltávolodást jelent; de nem jelentheti azon kölcsönös kötelezettségek elvetését, amelyeket a tisztességtudás megkövetel az egymással rokon emberektől, főleg ha azonos problémákkal kell szembenéznünk.

*B. Namier /1888–1960/ lengyel zsidó származású angol történész, 1939-ben Chaim Weizmann tanácsadója; 1940–5 között szorosan együttműködik a Jewish Agency-vel (szerk.).

Rengeteget kell még tenni, hogy e kérdések megoldódjanak. Ehhez a munkához azonban több őszinteségre van szükség, mint amennyi idáig a zsidó irodalomban megnyilvánult. Meg kell szabadulnunk az öndicsérettől és az önsajnálattól, amivel néhány kis zsidó publicista megszegyeníti társait. Jobban tennénk, ha másokra hagynánk, hogy kiirtsa az antiszemitizmust, főként az angolszász világban. Bizhatunk abban a nemzetben, amely ilyen sorokra inspirált: (44. o. vers).

*We would establish those of kindlier build,
In fair compassion skilled,
Men of deep art in life-development;
Watchers and warders of thy varied lands,
Men surfeited of laying heavy hands
Upon the innocent . . .*

Inkább saját lépéseinkre vigyázzunk és ne engedjük meg magunknak olyan durva gesztusokat, mint amikor egy cionista vezető így idézi önmagát: „elsősorban zsidó vagyok és csak másodsorban ember”. Ilyen kihívás csak elrettenti barátainkat és örömet okoz ellenségeinknek. Azt hiszem leginkább egy alapos zsidó önkritikára van szükség, amelynek során ősi prófétáink nyomában minden gyarlóságunkat megostorozzuk. E folyamat létrehozna az igazi szolidaritást és felpezsdítené önértékelésünket.

IX.

Az alacsonyabb státuszba született embernek őszinteséggel és alázattal kell rendelkeznie, hogy higgadtan tudjon szembenézni körülményeivel és vállalni tudja feladatát. Elkerülhetetlen határaink elfogadása szabaddá tesz bennünket és létrehozza emberi egyenlőségünket. Akkor képesek leszünk felfedezni a ránk rakódott tehetetlenség mélyén rejlő sajátos lehetőségeinket. A zsidóság esetében ezek a lehetőségek kozmopolita szemléletből fakadnak. A világ most egy új, Nyugati Nemzetközösség kialakulása felé tart, amely magába foglalná Európát és Észak-Amerikát, s amelyben szükség lesz kozmopolitákra. A zsidók – szétszóródásuknak köszönhetően – már kétszer voltak Európában egyetemes gondolatok letéteményesei. Időszámításunk első három századában a kereszténység az egyik zsidó településből a másikba terjedt. Ezután, mindössze egy generációval ezelőtt, a zsidók segítették a szocializmus terjedését egyik országból a másikba. A szovjet kormány jó hasznát vette a zsidóknak, mert múltjuk alapján mindig számítani lehetett lojalitásukra. A jövő Nyugat Nemzetközösségének – amelyben néhány generációval később majd partikuláris egyenlenségek támadnak – ugyanígy kell számítania az európai és amerikai zsidókra.

Ebből a szempontból előnyös, ha a zsidók félig asszimilálódnak. A folyamat a jövőbeli Nyugat Nemzetközösség konszolidálásának idején fog befejeződni. Ahhoz, hogy megalakulhasson e Nemzetközösség, a Nyugat minden polgárának egy univerzáltabb típusú emberhez kell asszimilálnia. A zsidók kozmopolita jellegzetessége ebbe az irányba adhat indítást. E vonás természetesen affinitást hoz majd létre az új nemzetközösség szelleméhez és lehetővé teszi, hogy a zsidók az ügy legodaadóbb szolgálói legyenek.

Bizonyos vonatkozásban az eljövendő Nyugati világ hasonlítani fog a Konstantin alatti Római Birodalomra. Alapja lesz majd a törvény uralma, egyenlő honpolgárság és a korai kereszténységre emlékeztető vallás, amelyhez még a görög filozófia járul. A mai szétszórt zsidó települések a régi Római Birodalom legigazibb maradványai, így könnyen beilleszkednek majd ennek modern megfelelőjébe. A világ olyan irányban változik, hogy a zsidóknak egyre jobb otthonává lesz. Ez így fog tűnni abban a pillanatban, amikor megjeljük azt a sajátos módot, amelynek révén a legtöbbet tehetjük ennek érdekében.